

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Фідря Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-9703-9494
e-mail: fidria.iuliia@vnu.edu.ua*

Фідря Ю. О. Альтернативні способи вирішення спорів: теоретичні та практичні аспекти.

Стаття присвячена розгляду сутності, класифікації, основних характеристик та переваг альтернативних способів вирішення спорів у сучасних умовах. Проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття «альтернативні способи вирішення спорів» у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі та практиці. Віднесено до переваг альтернативних способів вирішення спорів неформальність; справедливість; оперативність вирішення конфлікту; добровільність; залучення до процедури безпосередніх учасників спірних правовідносин, які мають максимум інформації про причини та обставини конфлікту; необмежену можливість залучення до участі представників сторін конфлікту; максимальне спрощення процедур вирішення спорів; відсутність значних витрат фінансових, організаційних чи інших ресурсів порівняно із судовою процедурою; конфіденційність.

Увагу автора зосереджено на різноманітності альтернативних способів вирішення спорів, види, кількість та структура яких можуть різнитися в тій чи іншій країні в залежності від правових традицій та особливостей законодавства.

Запропоновано виокремити три групи альтернативних способів вирішення спорів: базові, похідні та гібридні. До базових віднесено переговори, арбітраж та медіацію – види альтернативних способів вирішення спорів, що є історично первинними та вважаються основними та найбільш розповсюдженими. До арбітражне врегулювання, попередня оцінка нейтральної сторони, незалежний висновок експерта, примирення, спрощений суд присяжних, міні-суд, омбудсмен, врегулювання спору за участю судді та інші альтернативні способи вирішення спорів, що виникли в процесі еволюції та розширення позасудових форм, запропоновано назвати похідними. Гібридними способами альтернативного вирішення спорів названо мед-арб та арб-мед як такі, що є комбінаціями двох базових процедур: арбітражу та медіації.

Зауважено, що у нашій державі на рівні законів закріплено такі процедури, як арбітраж, трудовий арбітраж, примирна комісія, медіація та врегулювання спору за участю судді.

У статті обґрунтовано важливість та необхідність розвитку альтернативних способів вирішення спорів. Проілюстровано ефективність їх застосування у міжнародній практиці на основі конкретних статистичних даних.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, переговори, арбітраж, медіація, врегулювання спору за участю судді, позасудове вирішення спору.

Fidria Y.O. Alternative dispute resolution methods: theoretical and practical aspects.

The essence, classification, main characteristics and advantages of alternative dispute resolution methods are considered in the article. Existing approaches to defining the concept of «alternative dispute resolution methods» in foreign and domestic scientific literature and practice are considered. The advantages of alternative dispute resolution methods are named: informality; minimization of the time between the moment of the conflict and the application of the conciliation procedure, which makes it possible to resolve the conflict as quickly as possible; voluntariness; involvement in the procedure of direct participants in the disputed legal relationship, who have maximum information about the causes

and circumstances of the conflict; unlimited possibility of involving representatives of the parties to the conflict; the simplest possible dispute resolution procedure; absence of significant costs of financial, organizational or other resources compared to the judicial procedure; confidentiality.

The author's attention is focused on the variety of alternative dispute resolution methods, the types, number and structure of which may differ depending on the legal traditions and peculiarities of the country's legislation.

It is proposed to distinguish three groups of alternative dispute resolution methods: basic, derivative and hybrid. The basic ones include negotiations, arbitration and mediation – types of alternative dispute resolution methods that are historically primary and are considered the main and most widespread. Pre-arbitration settlement, early neutral evaluation, independent expert opinion, conciliation, simplified jury trial, minitrial, ombudsman, dispute settlement with judicial participation and other alternative methods of dispute resolution that have arisen in the process of evolution and expansion of non-judicial forms are proposed to be called derivative alternative dispute resolution methods. Hybrid methods of alternative dispute resolution are called med-arb and arb-med, which are combinations of two basic procedures: arbitration and mediation.

It is noted that such procedures as arbitration, labor arbitration, conciliation commission, mediation and dispute settlement with judicial participation are enshrined in laws in our country.

The article substantiates the importance and necessity of developing alternative dispute resolution methods. The effectiveness of their application in international practice is illustrated on the basis of specific statistical data.

Key words: alternative dispute resolution methods, negotiation, arbitration, mediation, dispute settlement with judicial participation, out-of-court dispute resolution.

Постановка проблеми. У сучасних правовідносинах все більшої поширеності набувають альтернативні способи вирішення спорів (далі – АВС), застосування яких може бути набагато ефективнішим у порівнянні з судовим процесом. Основною причиною популярності АВС є двосторонній характер зацікавленості сторін спору та держави у досягненні консенсусу позасудовим способом (держава прагне знизити рівень навантаження на судову систему, сторони спору – скоротити час вирішення конфлікту). Дослідження показують, що 75% учасників були задоволені процесом і результатом, підкреслюючи ефективність альтернативного вирішення спорів у сприянні позитивним результатам для зацікавлених сторін при мінімізації витрат [1, с. 39]. Практика застосування АВС у зарубіжних країнах свідчить, що до 80% справ цивільного, господарського та адміністративного характеру вирішуються саме за допомогою АВС [2, с. 17; 3]. Проведені дослідження ілюструють зростання ефективності використання АВС у практиці в часовому просторі. Наприклад, згідно даних Американської арбітражної асоціації, у США рівень врегулювання справ через процедуру арбітражу (одного з найпоширеніших АВС) постійно зростав протягом останнього десятиліття, досягнувши в середньому 77% у 2020 році [1, с. 39].

За таких умов набуває актуальності наукове дослідження АВС у теоретичній площині та з практичного ракурсу.

Метою статті є розгляд сутності, класифікації, основних характеристик та переваг альтернативних способів вирішення спорів у сучасних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Питання АВС широко висвітлено у науковій літературі. У теорії накопичено значні напрацювання як із загальнотеоретичних питань, так і практичної складової. Вклад у розвиток теорії АВС зробили такі вітчизняні науковці, як Біцай А.В., Грень Н.М., Кармаза О.О., Крестовська Н.М., Любченко Я.П., Мазаракі Н.А., Огречук Г.О., Озерський І. В., Притика Ю.Д., Спектор О.М. та інші.

Значну увагу дослідженню теоретичних засад здійснення АВС приділяли також у своїх дослідженнях зарубіжні науковці Борут Стразізар (*Borut Strazisar*), Насер Шерман (*Naser Sherman*), Башар Талал Момані (*Bashar Talal Momani*), Френк Е.А. Сандер (*Frank E.A. Sander*) та інші.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та ефективність АВС обумовили неоднозначність та багатосторонність підходів до їх виокремлення як правової категорії. Вперше термін «альтернативне вирішення спорів» (англ. – *alternative dispute resolution*) було використано в США для позначення сукупності позасудових недержавних механізмів вирішення спорів [4, с. 205]. На сьогодні накопичено значну кількість трактувань сутності цієї категорії. Наприклад, Український центр медіації та посередництва розглядає АВС як «групу процесів, за допомогою яких вирішу-

ються спори і конфлікти без звернення до формальної системи судочинства» [5]. У Національній асоціації адвокатів України дають подібне визначення цій категорії, резюмуючи, що АВС є узагальнюючим терміном, який застосовується до великої кількості процедур вирішення спорів/конфліктів в позасудовому порядку» [6]. Американський Інститут правової інформації (Legal Information Institute) при визначенні сутності АВС також зазначає, що ця дефініція стосується будь-якого методу вирішення спорів без судового розгляду [7].

Комісія з правової реформи (Law Reform Commission) Ірландії визначила АВС як широкий спектр структурованих процесів, включаючи медіацію та примирення, які реалізуються поза судовим процесом, хоча вони можуть бути пов'язані чи інтегровані із ним, і які передбачають допомогу нейтральної третьої сторони, яка надає сторонам повноваження вирішувати їх власний спір [8, с. 13].

Необхідно окремо відмітити, що основною характерною ознакою АВС з практичної точки зору є спрямування сторін на добровільне врегулювання спору та усвідомлення переваг такого вибору. За даними Агентства США з міжнародного розвитку та Офісу з управління та пом'якшення конфліктів (United States Agency for International Development and the Office of Conflict Management and Mitigation), основними характеристиками процесів АВС є: неформальність (АВС є менш формальними, ніж судові процеси), справедливість (конфлікти обговорюються та вирішуються самими сторонами спору за участю нейтральної третьої сторони, а не на основі однакового застосування правових норм), участь і комунікація (успіх АВС залежить від участі та комунікації між сторонами спору, що дає більше можливостей для примирення та розробки гнучких домовленостей) [9]. До основних переваг АВС також відносять ті обставини, що спори вирішуються виходячи з добровільного волевиявлення сторін, з урахуванням їх інтересів; більшість процедур АВС мають мінімальне законодавче регулювання та короткі терміни вирішення. Крім того, перевагами способів АВС у порівнянні з юрисдикційним захистом є те, що їх застосування дозволяє мінімізувати час між моментом виникнення конфлікту та застосуванням примирної процедури, що дає можливість вирішити спір максимально оперативно, а залучення до процедури прийняття рішення безпосередніх учасників спірних правовідносин, які мають максимум інформації про причини конфлікту та обставини справи, дозволяє розробити найбільш сприятливі рішення. Також позасудовий спосіб дає необмежену можливість залучати до участі у процедурах АВС представників сторін конфлікту, а самі процедури вирішення спорів максимально спрощені та не потребують значних витрат фінансових, організаційних чи інших ресурсів порівняно із судовою. Ну і, нарешті, одна з найвагоміших переваг АВС – це конфіденційність, яку досить важко забезпечити під час судового процесу.

На сьогодні АВС є досить диверсифіковані. Їх кількість та структура можуть різнитися в тій чи іншій країні в залежності від правових традицій та особливостей законодавства. Так, наприклад, Законом про АВС (Alternative Dispute Resolution Act of 1998) у США передбачені такі види АВС, як медіація (mediation), рання нейтральна оцінка (early neutral evaluation), міні-суд (minitrial) та арбітраж (arbitration) [10]. У законодавстві республіки Кенії АВС включає примирення (conciliation), медіацію (mediation), традиційне вирішення спорів (traditional dispute resolution) чи будь-який інший механізм вирішення спорів, у якому третя особа допомагає сторонам вирішити спір інакше, ніж через звичайний судовий процес чи арбітраж [11]. Закон про АВС республіки Самоа (Alternative Dispute Resolution Act, 2007) визначає альтернативне вирішення спорів як будь-який процес, що використовується для вирішення спорів між сторонами в цивільному та кримінальному судочинстві, що виходить за межі звичайної моделі судового розгляду та включає процеси медіації (mediation), арбітражу (arbitration), судового врегулювання (judicial settlement), примирення (reconciliation and conciliation) [12]. Відповідно до статті 89 Цивільно-процесуального кодексу Індії (The Code of Civil Procedure, 1908) суд може запропонувати сторонам такі види позасудового вирішення спорів, як арбітраж (arbitration), примирення (conciliation), судове врегулювання (judicial settlement) включно з громадським судом (Lok Adalat) або медіацію (mediation) [13].

Науковці по-своєму класифікують АВС та включають до їх складу різноманітні процедури позасудового вирішення спорів. Наприклад, Дрозд О. Ю., описуючи зарубіжний досвід застосування АВС, називає п'ять видів процедур АВС: примирення, медіацію, арбітраж, омбудсмена та позасудові АВС. [14, с. 134]. У американському посібнику з альтернативного вирішення спорів описуються такі види АВС: альтернативна дисципліна (Alternative discipline), обов'язковий арбітраж

(Binding arbitration), примирення (Conciliation), спільне вирішення проблем (Cooperative problem-solving), дискусійні панелі (Dispute panels), рання нейтральна оцінка (Early neutral evaluation), фасилітація (Facilitation), встановлення фактів (Fact-finding), розв'язання проблеми на основі інтересів (Interest-based problem-solving), медіація-арбітраж або «мед-арб» (Mediated arbitration), медіація (Mediation), міні-суд (Minitrial), договірне нормотворення (Negotiated rulemaking), мирові наради (Settlement conferences), необов'язковий арбітраж (Non-binding arbitration), омбудсмен (Ombudsmen), партнерство (Partnering), партнерська оцінка (Peer review), конфлікт-коучинг (Conflict Coaching), консультація (Consultation), побудова команди (Team Building) [15].

Для кращого розуміння пропонуємо розділити АВС на три основні групи: базові, похідні та гібридні. Базовими можна вважати ті АВС, що є історично первинними, вважаються основними та найбільш розповсюдженими. Так, вітчизняна дослідниця Шинкар Т. І. виокремлює серед основних (базових) АВС наступні: переговори (процес врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами без залучення третьої особи (посередника) для надання допомоги в примиренні й досягненні угоди); медіацію (процес врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами за сприяння неупередженого, незацікавленого посередника (медіатора), покликаного сприяти примиренню сторін та досягненню ними угоди); арбітраж (процес вирішення юридичного спору приватним (недержавним) судом, уповноваженим винести обов'язкове рішення за результатами розгляду справи, що зазвичай здійснюється за участю сторін та третьої особи (арбітра) [16, с. 223.]. Схожої думки притримується Ткачук О. С., який основними АВС вважає медіацію та арбітраж (третейський суд), зазначаючи водночас, що «переговори завжди використовуються сторонами як перший крок до повного врегулювання та вирішення спору» [17, с. 23]. Спеціалісти Legal Information Institute також до базових АВС відносять переговори (negotiation), медіацію (mediation) та арбітраж (arbitration), при цьому дві останні процедури називають найвідомішими формами АВС, а з переговорів, на їх думку, майже завжди розпочинаються перші спроби сторін вирішити спір [7].

Оскільки базовими видами АВС є історично первинні, погоджуємось, що до них належать медіація та арбітраж, які найчастіше називаються першими та є найбільш розповсюдженими процедурами позасудового вирішення спорів, а також переговори, оскільки вони є не лише самостійною процедурою, а й лежать, як правило, в основі будь-якого іншого способу АВС.

Інші види, що виникли в процесі еволюції АВС та розширення його форм, пропонуємо назвати похідними. До таких процедур, на нашу думку, варто віднести, зокрема, такі АВС, як доарбітражне врегулювання, попередня оцінка нейтральної сторони, незалежний висновок експерта, примирення, спрощений суд присяжних, міні-суд, омбудсмен та ін.

Оскільки елементи зазначених вище основних АВС комбінуються у самостійні варіанти, то доречно виділити ще одну групу – гібридні АВС, якими, як вбачається, є медіація-арбітраж (мед-арб) та арбітраж-медіація (арб-мед), а також можуть бути інші можливі комбінації різних способів АВС.

Варто зауважити, що у нашій державі практикуються не всі відомі на сьогодні АВС. Крім того, більшість українців традиційно надають перевагу судовому розгляду спорів, а частина взагалі не знає про можливість вдаватися до позасудового врегулювання. У вітчизняному законодавстві на рівні окремих законів закріплено такі АВС, як арбітраж, трудовий арбітраж, примирна комісія, медіація. Зокрема, про арбітраж у формі третейського судочинства та міжнародного арбітражу йдеться у Законах України «Про третейські суди» [18] та «Про міжнародний комерційний арбітраж» [19]. Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачено розгляд колективних трудових спорів примирною комісією та трудовим арбітражем [20]. Також порівняно не так давно (у 2021 році) було прийнято Закон України «Про медіацію», яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Медіація визначена у законі як «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [21].

Слід підкреслити, що закордонна статистика засвідчує високу ефективність медіації. Цей вид АВС на сьогодні має найбільше схвалених відгуків як від науковців-теоретиків, так і від практичних фахівців та безпосередніх учасників цієї процедури. Зокрема, «у США 95 % справ, що були

направлені на медіацію, не дійшли до судового розгляду; у Німеччині 90 % медіацій завершуються мировою угодою (для Нижньої Саксонії такий показник дорівнює 97 %); у Великобританії показник результативності медіації становить 90-95 %; загальноєвропейський показник результативності медіації становить 40-80 %» [22, с. 130].

Схожою на медіацію є процедура врегулювання спору за участю судді – новий для України спосіб врегулювання спорів, який було закріплено у вітчизняних процесуальних кодексах у 2017 році. Досить часто вказаний спосіб порівнюють із присудовою медіацією, проте більшість дослідників схиляються до думки, що це не тотожні процедури. Зокрема, Прущак В. Є., розглядаючи домінуючі концепції стосовно місця процедури врегулювання спору за участю судді у системі національного захисту, дійшла висновку, що врегулювання спору за участю судді слід визначити як самостійний спосіб альтернативного вирішення правових спорів [23, с. 62]. На нашу думку, вказаний спосіб АВС містить окремі елементи, властиві медіації, та, швидше, є похідним від медіації.

Висновки. У сучасних правовідносинах все більшої поширеності набувають альтернативні способи вирішення спорів, які досить успішно інтегруються у правові системи різних країн.

Перевагами АВС у порівнянні з юрисдикційним захистом є те, що їх застосування дозволяє мінімізувати час між моментом виникнення конфлікту та застосуванням примирної процедури, що дає можливість вирішити суперечку максимально оперативним; неформальність; добровільність; залучення до процедури безпосередніх учасників спірних правовідносин, які мають максимум інформації про причини та обставини конфлікту; необмежена можливість залучення до участі представників сторін конфлікту; процедура вирішення спорів максимально спрощена та не потребує значних витрат фінансових, організаційних чи інших ресурсів порівняно із судовою; конфіденційність.

Вивчення різних АВС дозволило виокремити три основні їх види: базові (переговори, медіація та арбітраж), похідні (доарбітражне врегулювання, попередня оцінка нейтральної сторони, незалежний висновок експерта, примирення, спрощений суд присяжних, міні-суд, омбудсмен, врегулювання спору за участю судді та ін.) та гібридні (медіація-арбітраж (мед-арб) та арбітраж-медіація (арб-мед).

На законодавчому рівні в Україні на сьогодні закріплено такі АВС, як арбітраж, трудовий арбітраж, примирна комісія, медіація та врегулювання спору за участю судді.

Вважаємо, що дослідження зарубіжного досвіду використання альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів та різноманіття їх видів можуть стати хорошою основою розвитку власної вітчизняної системи ефективних АВС та розширення практики мирного врегулювання конфліктів у позасудовий спосіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pablo J. Effectiveness of Mediation and Arbitration as Alternative Dispute Resolution Methods in Mexico. *Journal of Conflict Management*. 2024. No.4, P. 38–50.
2. Deineha M. Mediation as an alternative method of dispute resolution: International and national practices in legal regulation. *Law. Human. Environment*. 2022. Vol. 13. № 4. P. 16–25. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2022.04.002>.
3. Волковицька Н. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? Юридична газета. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html> (дата звернення: 29.11.2024).
4. Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Суценка. К.: Ваіте, 2020 274 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/481582.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).
5. Про альтернативне вирішення спорів. *Український центр медіації та переговорів*: вебсайт. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/pro-alternativne-vyrishennia-sporiv> (дата звернення: 29.11.2024).
6. Альтернативні способи вирішення спорів. *Національна асоціація адвокатів України*: вебсайт. URL: <https://unba.org.ua/publications/8920-al-ternativni-sposobi-virishennya-sporiv.html> (дата звернення: 29.11.2024).
7. Alternative dispute resolution. *Legal Information Institute*: website. URL: <https://www.law>.

- cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution (дата звернення: 29.11.2024).
8. Law Reform Commission. Alternative Dispute Resolution: Mediation and Conciliation: report of Law Reform Commission of Ireland (LRC 98-2010). 2010. 231 p. URL: https://www.lawreform.ie/_fileupload/reports/r98adr.pdf (дата звернення: 29.11.2024).
 9. Types of Alternative Dispute Resolution. *Online Master of Legal Studies Programs*: website. URL: <https://onlinemasteroflegalstudies.com/career-guides/dispute-resolution/types-alternative-dispute-resolution-adr/> (дата звернення: 29.11.2024).
 10. Alternative Dispute Resolution Act of 1998. *Congress.gov*: офіційний веб-сайт федеральної законодавчої інформації США. URL: <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/3528> (дата звернення: 29.11.2024).
 11. The Alternative Dispute Resolution Bill, 2019. Kenya. URL: <http://www.parliament.go.ke/sites/default/files/2019-09/The%20Alternative%20Dispute%20Resolution%20Bill%2C%202019.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).
 12. Alternative Dispute Resolution Act, 2007. SAMOA. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/sam128173.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).
 13. The Code of Civil Procedure, 1908. India. URL: <https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/2191> (дата звернення: 29.11.2024).
 14. Дрозд О.Ю. Зарубіжний досвід застосування медіації та інших альтернативних процедур вирішення спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 133–136. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/28>.
 15. Alternate Dispute Resolution Handbook. URL: <https://www.opm.gov/policy-data-oversight/employee-relations/employee-rights-appeals/alternative-dispute-resolution/handbook.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).
 16. Шинкар Т.І. Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія. Юридичні науки*. 2017. № 876. С. 219–226.
 17. Ткачук О.С. Судові та альтернативні способи вирішення приватних юридичних конфліктів: міжнародний досвід і українські перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015 № 18(2). С. 22–25. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_2/8.pdf (дата звернення: 29.11.2024).
 18. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 29.11.2024).
 19. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 29.11.2024).
 20. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03 березня 1998 р. № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#n59> (дата звернення: 29.11.2024).
 21. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 29.11.2024).
 22. Ольга Кільдюшкіна. Передумови впровадження медіації в Україні. *Все для юриста*. 2010. № 4(94). С. 130-131. URL: <https://ukrmediation.com.ua/files/Kildyushkina.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).
 23. Прушак В.Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 192 с.